№ 176 Սեպտեմբերի 23 (Հոկտեմբերի 5) 1881 Սեպտեմբերի 23 (Հոկտեմբերի 5) № 176

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Թիֆլիսի հնագիտական ժողով. Նամակ Քութայիսից. Նամակ Մօզդօկից. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. «Journal d'Orient» լրագրի յօդուած. Գերմանիա. Ամերիկա. Իտալիա. Նամակ Գերմանիայից.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ՖԵԼԻԵՏՕՆ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Երկուշաբթի օր, սեպտեմբերի 21-ին առաւօտեան, Թիֆլիսի հնագիտական ժողովը իր վերջին նիստն ունեցաւ, ժողովի փակվելուց առաջ: Այդ նիստի մէջ գեներալ Կոմարով մի շատ հետաքրքիր և երկար ռեֆերատ կարդաց Դէրբենտի պարիսպի պատմական նշանակութեան մասին: Դրանից յետոյ պ. Երիցեան կարդաց պ. Ավդէեվի ռէֆերատը հայոց և վրաց եկեղեցական ճարտարապետութեան մասին:

Այդ ռէֆերատից յետոյ կանգնեց ամբիոնի վրա պ. Միքելաձէ, Թիֆլիսի կլասիկական գիմնազիայի պատմութեան ուսուցիչ, և հաղորդեց պ. Բաքրաձէի հետազօտութիւնների մասին նոր նուաճած երկիրներում, մանաւանդ Արդահանի վիճակում: Նա ցոյց տուեց մի քանի նկարներ, որոնք կատարված էին նկարիչ պ. Բէրիձէից: Պ. Բաքրաձէ գտաւ Արդահանի գաւառում մի քանի հնութիւններ՝ եկեղեցիներ, արձաններ և բերդեր, որոնց վրա գտնվեցան վրաց արձանագրութիւններ: Պ. Միքելաձէ ընկերից շատ համեստ կերպով յայտնեց, որ իր զեկուցումը անում է ոչ թէ որպէս գիտնական, այլ միայն մի քանի անկապ տեղեկութիւններ է կամենում հաղորդել: Բայց իր զեկուցման վերջը չը կարողացաւ պահպանվել իր համեստ դերի մէջ և յանկարծ, այդ անկապ տեղեկութիւններից դուրս բերեց մի հաստատ, որոշ պատմական եզրակացութիւն: „Այդ բոլոր վրաց արձանագրութիւնները, ասեց պարոնը, կատարելապէս ոչնչացնում են այն այլանդակ (нелѣпый) կարծիքը, թէ Ղարսի նահանգը որ և է ժամանակ Հայաստան է եղել, այլ նա եղել է հին Վրաստան:“

Պ. Միքելաձէին պատասխանեց պ. Երիցեան շատ խելացի կերպով: Նա ասեց որ ոչինչ չէր պատասխանի պ. Միքելաձէին, եթէ սա բաւականանար, ինչպէս ինքն է յայտնել, համեստ զեկուցմով, բայց երբ նա սկսեց համարձակ պատմական եզրակացութիւններ դուրս բերել կցկտուր իրողութիւններից, նա ստիպված է պատասխանել: Պ. Երիցեան ցոյց տուեց որ Ղարսի նահանգը, սարոտ երկիր լինելով, ամենահին ժամանակներից եղել է պատսպարվելու տեղ թէ վրացի, թէ հայ գաղթականների համար, այդ երկիրը, կամ նրա այս և այն մասը հերթով անցնում էին հայերի և վրացիների ձեռքը: Բացի սորանից պարոնը շատ իրաւացի կերպով նկատեց թէ արձանագրութիւններից չէ կարելի եզրակացնել մի որ և է արձանի կառուցման ժամանակի մասին. շատ անգամ արձանը շինված է, դիցուք իններորդ դարում, իսկ նրա վրա եղած գրութիւնները պատկանում են, դիցուք, տասն և երկրորդ դարին և այլն: Պ. Երիցեան օրինակներ բերեց, մատնացոյց անելով այս կամ այն հնութեան վրա. մի հայոց եկեղեցի, որի ճարտարապետութիւնից, խորանի ձևից և այլն, երևում է թէ նա հայոց եկեղեցի էր, կրում է իր վրա վրաց արձանագրութիւններ: Ուրեմն մի հնութեան որոշել կարելի է միայն նրա ճարտարապետութեան ձևից և ոչ թէ նրա արձանագրութեանից, որ կարող է ժամանակակից լինել, կարող է և աւելի ուշ փորագրված լինել:

Այստեղ մենք մեր կողմից պ. Երիցեանի ասածին կաւելացնենք հետևեալը: Երբ պէտք է հաւաքվէր մեր քաղաքում հնագիտական ժողովը, մենք հասարակ մահկանացուներս մեծ յարգանքով սպասում էինք երևելի գիտնականների խօսքերը ամբիոնից լսելու, այնպիսի գիտնականների, ինչպէս կոմս Ուվարով, Կաստամարով, Վիրխօվ, Խվօլսօն, Էմին, Պատկանեան, Կօվալսկի, Կոմարով և այլն: Մենք չէինք կարծում որ կարող ենք յանդգնել նոյնպէս բարձրանալ ամբիոնի վրա և պ. Միքելաձէի պէս խակ մտքեր յայտնել ամբիոնի բարձրութիւնից: Եթէ պարոնի պէս անձինք կարող են խօսել ամբիոնից և չը բաւականանալով ռէֆերատով, իրանց համարձակ գիտնական եզրակացութիւններն էլ դուրս բերել մի քանի անկապ իրողութիւններից,—ինչի մենք էլ իրաւունք չունենանք գոնէ մեր միտքը յայտնել լրագրի մէջ:

Եթէ մենք արձանագրութիւններից, որոնք գտնվում են արձանների վրա պէտք է որոշէինք արձանի շինութեան ժամանակը, ի՞նչ կասէր պ. Միքելաձէ հետևեալ իրողութիւնների վրա: Դեռ գիմնազիստ ժամանակ մենք այցելեցինք Մանգլիսի հոյակապ վրաց եկեղեցին և տեսանք նրա պատերի վրա հին վրաց, խուցուրի անուանված տառերով արձանագրութիւններ: Գերմանիայից վերադառնալուց յետոյ մենք կրկին այցելեցինք Մանգլիս և տեսանք թէ շատ տեղերում վրաց հին տաճարի վրա երևում էին այժմ ռուսաց արձանագրութիւններ: Այնու ամենայնիւ ոչ ոք չի վերաբերի վրաց հին տաճարի շինութիւնը նոր ժամանակներին: Ուրիշ օրինակ. Ղարսի հին հայոց եկեղեցիներից մինը, որի շինութիւնը յայտնի է հայոց պատմութիւնից, Թիւրքերի տիրապետութեան ժամանակ եղել է մահմեդական մզկիթ, իսկ այժմ Ղարսի հայ հասարակութիւնը կամաւոր կերպով զիջել է այդ եկեղեցին ռուսներին և նա դառել է ռուս ուղղափառ տաճար: Եթէ այդ տաճարի վրա երևային նախ արաբական արձանագրութիւններ, յետոյ սլավօնական, գիտութիւնը միթէ այդ արձանագրութիւններից կը որոշէր եկեղեցու շինութեան ժամանակը, և ոչ թէ նրա արխիտէկտուրայից: Դարձեալ մի օրինակ. Անիի պարիսպների վրա երևում են և հայոց և արաբական և թիւրքաց գրութիւններ: Եթէ ժամանակով հայոց արձանագրութիւն կրող քարը ջնջվէր կամ ընկնէր, անհետանար և պարիսպի վրա մնար միայն արաբական գրութիւն, պ. Միքելաձէ երևի կը վերաբերէր այդ արձանը արաբներին:

Վերջապէս կարող էր պատահել որ պ. ռէֆէրէնտի ցոյց տուած արձանները ճշմարիտ վրաց արձաններ էին. այդ միայն ցոյց կը տայ որ հայերը և վրացիները Արդահանի վիճակում միասին էին բնակվում, ինչպէս Կովկասեան երկրի ուրիշ շատ տեղերում: Բայց այդ իրողութեանից դուրս բերել պատմական հաստատ իրողութիւն, թէ ում պատկանում էր երկիրը,—չափից դուրս համարձակ է:

Պ. Երիցեան շատ գեղեցիկ կերպով վերջացրեց իր պատասխանը պ. Միքելաձէին: „Իրողութիւններից պատմական որոշ եզրակութիւններ դուրս բերել, ասեց նա,—որ-

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

Նախկին ֆելիետօնիս մէջ իմաց արած էի ազգային գործերով պարապելս, այս զբաղմանց պատճառաւ ֆելիետօնիս կամ Թերթօնիս մէջ (Մասիսի շինած բառն է) մի քանի բան մոռացել էի, ներկայիս կը փութամ պակասըս լրացնել.

Կ. Պօլսոյ պատրիարքական սնդուկին մէջ փող չէ մնացել. «Մշակի» մէջ Հայկակի նամակից իմացանք որ ս. պատրիարքը 30 ոսկիի իջեցրել է իր ամսականը, և երկար ժամանակէ ի վեր ամսական չը ստացող պաշտօնեաները հետզհետէ հրաժարական տալիս են եղել, վերջապէս փարայ չը կայ եղեր, մինչև անգամ ս. պատրիարքի անհրաժեշտ այցելութեանց համար ֆայտօնի փող էլ պակասում է, ասած էր «Լոյս» լրագիրը, որուն համար «Մասիսն» էլ ակնարկած էր թէ այս տեսակ լուր հրատարակելը անտեղի և անվայել է. Ըստ իս ս. պատրիարքը եթէ ոտքով դեսպաններին այցելութեան գնայ, որքան վայելուչ կը լինի՝ չը գիտեմ. Կ. Պօլսոյ հայ ազգի հարուստները ոչ թէ մի հատ, այլ մի քանի կառք կարող են յատկացնել ս. պատրիարքի պիտոյիցը համար, բայց ո՜ գիտէ, կարելի է սպասում են Մօսկվայի հայերին որ նոքա ուղարկեն մի ֆայտօն և երկու ձիեր. Զարմանալի է մեր հայերի ընթացքը. անձնուրաց մի մարդ որքան զոհաբերութիւն անէ ազգին, նրան կեցցէով կը վարձատրեն, մինչև անգամ կեանքը զոհէ և մեռնի, դարձեալ կեցցէ կը պոռան, չեն իմանում թէ կառքը և ձին և ձիուն ուտելիք յարդը փողով է, ձին կեցցէ չի ուտեր.

«Մշակի» վերջին դրամական նպաստը Վիեննայի «Ժուռնալ դ'Օրիան» լրագրի խմբագրին փոքր ինչ շունչ պարգևեց, խեղճ մարդը խեղդվում էր Կ. Պօլսից եկած շնորհակալութեան նամակներից, որոնք լիքն էին խրախոյս, քաջալերութիւն, հաւատք, յոյս, սէր և այլն բառերով առանց մի կօպէկ պարունակելու, յայտնի բան է տպարանին տէրը այս օրհնութեան թղթերով լրագրի համարները չէր կարող տպել, սոյն առթիւ տեղի ունեցած հետևեալ խօսակցութիւնները յիշելու պէտքը զգացի.

(Թիֆլիսում).

—Խօմ լսեցիր, Վիեննայում ֆրանսուզերէն մի կազէտ դուրս է եկել, հայերին շատ է սիրում, լաւ բաներ է գրում, հիմի մեզանից փող են ուզում, ես ֆրանսուզերէն չը գիտեմ. ափսոս չէ, վրացերէն լինէր կու կարդայինք.

—Սիրելիս, այդ լրագրի հայերին սիրելը չէ նշանակում որ նա հայերին սև յօնքերին և սև աչքերին է զմայլած, երկրորդ Վիեննայում վրացերէն իմացող չը կայ, այդ եւրոպական թերթը հայոց հարցը ձրի չէ կարող պաշտպանել, դու կարդացել ես, չես կարդացել, հոգ չէ, միայն քեզանից խնդրուած փողը վճարէ.

—Ի՞նչ կուլի, դա կազէտը «Մշակը» վրացերէնի պէրէվօդ անի, մենք էլ կու իմանայինք էլի. դու վրացերէն չես իմանում.

—Ես վրացերէն չը գիտեմ, ինձ հարկաւոր չէ, «Մշակը» արդէն իր համարներուն մէջ հայկական լեզուի թարգմանում է ֆրանսերէն թերթի յօդուածները, կարող ես կարդալ.

—Ես վո՞նց իմանամ հայկիկի լեզուն, ինձ համար ֆրանսուզի լեզուն էլ, հայի լեզուն էլ գիփ մէկ է, չեմ իմանում էլի վա.

* * *

(Կ. Պօլսում)

—Տո՛ւր ինծ քու ձեռքդ, բարեկամ, կը փութամ քեզ նոր աւետիս տալ, ահա հասաւ մեզ այն երջանիկ, այն փափաքելի օրը, օր փրկութեան թշուառ, տառապեալ, և խղճալի հայ ազգիս, ո՜հ երկինք, ի՜նչ բարեբախտութիւն, ով Աստուած իմ, ի՜նչ երջանկութիւն, ահա հրեշտակ ոսկեփետուր թռուցեալ բարձունս երկնաճեմ, հայոց բախտին հեծեալ ի կառս, բարձր գոչէ զուարթաղէմ....

—Եղբայր խենթեցա՞ր, ի՞նչ եղար, ի՞նչ կըլլակոր.

—Ո՛չ, թող զիս, մի ընդմիջեր զիս, թող բանաստեղծական կրակն իմ արծարծելով արծարծեսցի, և բորբոքելով բորբոքեսցի և...

—Աստուած խելք տայ, քիչ մը ջուր խմէ, նը բանկիս, ի՞նչ կայ. ի՞նչ պատահեցաւ.

—Ո՞վ ճակատագիր, հայկական հարցը պաշտպանող organ մը ունինք այժմ Վիեննայի մէջ, այո, ո՛ն ի ցնծութիւն և ի խնդութիւն.

—Խնդութիւն պէտք չէ, դա նոր բան չէ, ես բաժանորդ գրուեցայ, տարեկան 20 ֆրանկ է, դու ալ գրուեցար անշուշտ.

—Տակաւին ո՛չ, սակայն ոչ թէ միայն բաժանորդ գրուել, այլ և կեանքս, արիւնս, հոգիս զոհելու պատրաստ էի եթէ մեր հարցին պաշտպան հանդիսանար Վիքթօր Հիւկօն, կեցցէ Հիւկօ, կեցցէ սահմանադրութիւն....

* * *

(Վիեննայում)

— Բարև ձեզ. պ. Խ.

—Կուտ մօրկըն, ի՞հ բիտտէ...

—Հայ եմ եղբայր, գերմաներէն խօսելու հարկաւորութիւն չը կայ.

—Ի՞նչ կուզէք, ուրկէց կուգաք.

—Եղբայր, իբրև ազգակից ձեզ դիմեցի այստեղ ֆրանսերէն մի լրագիր կայ, հայկական հարցը պիտի պաշտպանէ եթէ մի քանի հարիւր բաժանորդ ունենայ, տարեկան գինն է 8 ֆիօրին...

—Ի՞նչ կըսես կոր պէ, Վիեննային մէջը քանի մը հարիւր հայ ըլլալը ո՞վ ըսաւ քեզի, բիթիւն աշխարհքին վրա պիլէ անխըտար հայ չը մնաց.

—Ո՛չ. ո՛չ, դուք սխալ մի դատէք, գոնէ վեցամսեայ բաժանորդագինը 4 ֆիօրին վճարեցէք, այս չնչին գումարը յօգուտ ազգին ոչինչ նշանակութիւն չունի ձեզ համար.

—Ի՞նչ ըսել է պէ ախբար, 4 ֆիօրինը 400 քըռայցար ըսել է, հէմ աֆ կընես, ես քեզի մէկ լախըրտը մը զուրցեմ, նաֆիլէ պօշ բան է, մինչև հիմայ հայերը ի՞նչ եղեր են քի ասկէց սորա ի՞նչ պիտի ըլլան, անանկ թուխըմ մը պօշպօղազներուն լախըրտըներուն անկած մի կախէք.

Կըռօ